

З. В. Журавська

асистент кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету
імені Лесі України (м. Луцьк)

УДК 343.9.018.3

ПРО ДЕЯКІ ЗАХОДИ ПО ЗАПОБІГАННЮ ПРАВОПОРУШЕНЬ З УЧАСТЮ ПЕРСОНАЛУ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті здійснений аналіз відповідності вітчизняної практики виконання кримінальних покарань вимогам міжнародних правових актів з питань запобігання катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання із засудженими.

В статье осуществлен анализ соответствия отечественной практики выполнения криминальных наказаний требованиям международных правовых актов по вопросам предотвращения истязаний и других жестоких, нечеловеческих или таких, которые унижают достоинство, видов поведения и наказания с осужденными

In the article realizable analysis of accordance of domestic practice of implementation of criminal punishments to the requirements of international legal acts on questions of prevention of tortures and other cruel, superhuman or such, which humiliate dignity, types of conduct and punishment with convict

Згідно з даними міжнародних організацій, які здійснюють моніторинг (анг. monitoring — той, хто попереджає, застерігає, радник, консультант) [1, с. 764], дотримання прав людини у місцях позбавлення волі, щорічно в Україні мають місце непоодинокі випадки жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження персоналу ДКВС щодо засуджених [2]. Зокрема, у доповідях Європейського Комітету по запобіганню тортурам (ЕКЗТ) піддано серйозній критиці багато аспектів кримінально-виконавчої діяльності, відмічаючи "... погані умови тримання ув'язнених в місцях позбавлення волі, особливо в СІЗО, переповненість місць ув'язнення, безліч інших недоліків, які стосуються харчування ув'язнених, медичного обслуговування, поводження з ними персоналу установ виконання покарань ..." [3, с. 33].

У науці зазначена проблематика є об'єктом дослідження А. П. Геля, В. В. Голіни, В. М. Даньшина, О. М. Джужа, Л. П. Закалюка, О. Г. Колба, В. О. Корчинського, В. О. Лисодіда, В. О. Меркулової, О. А. Мартиненко, В. М. Синьова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, І. Я. Яковець та ін. Разом із тим, комплексному вивченню дана тематика в наукових розробках не піддавалась — вона досліджувалась або в межах предмета кримінології, або кримінально-виконавчого права. У той самий час, ефективно протидіяти катуванню та іншому нелюдському поводженню персоналу щодо засуджених можна лише з урахуванням можливостей інших галузей права та науки, включаючи оперативно-розшукову діяльність (ОРД) та віктимологію.

Метою дослідження виступає необхідність вироблення науково обґрунтованих заходів по запобіганню катуванню та інших видів поводження і покарання засуджених.

Проведений аналіз наукових і практичних джерел із означеної тематики дослідження показує, що проблеми, які пов'язані із запобіганням порушення прав засуджених, зокрема у місцях позбавлення волі, можна поділити на три однорідні групи:

1) до першої слід віднести ті, що детерміновані (зв'язки, що включають різні функції та залежність: спричинення, опосередкування і обумовлення) [4, с. 191]

© Журавська З. В., 2009.

об'єктивною невідповідністю за змістом термінів і понять, які вживають у вітчизняному та міжнародному праві;

2) до другої — відсутність належного громадського контролю за діяльністю установ виконання покарань (УВП), через невизначеність у законодавстві України відповідних правових механізмів і гарантій їх реалізації;

3) до третьої — те, що регулювання суспільних відносин у галузі профілактики правопорушень і злочинів здійснюється підзаконними нормативно-правовими актами, що по змісту вимог ст. 63 Конституції України про введення правообмежень відносно засуджених тільки на підставі закону суперечить принципу законності, який передбачає діяльність органів державної влади тільки у спосіб, визначений Конституцією України та ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України;

4) до четвертої — інші обставини, у першу чергу, ті, що пов'язані з організацією і здійсненням ОРД та діяльністю підрозділів внутрішньої безпеки у системі ДКВС України.

Щодо першої групи проблем, то вони полягають у наступному. Так, якщо у ст. 5 Загальної декларації прав людини [5], ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [6], ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарань [7] та інших міжнародно-правових актах вживається термін “катування”, “жорстоке поводження” (як мету запобігання цим явищам), то у чинному законодавстві України мова йде про “тортури” (ст. 1 КВК) та “фізичні страждання” (ч. 3 ст. 50 Кримінального кодексу (КК) (як мету покарання у виді запобігання цим суспільно небезпечним діям).

З іншого боку, термін “катування” не в повній мірі відображає змісту підстав юридичної відповідальності, так як передбачає її тільки у випадку вчинення дій. Зокрема, у ст. 1 Конвенції проти катувань зазначено, що “Для цілей Конвенції термін “катування” означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисно завдаються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання спричиняються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурюванням, чи з їх відома, чи з їх мовчазної згоди. В цей термін не включається біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи викликаються ними випадково”. З цього визначення можна зробити висновки про те, що:

а) катування може здійснюватись і у виді бездіяльності (наприклад, при мовчазній згоді посадових осіб УВП, ненаданні своєчасної медичної та іншої допомоги засудженому, т. ін.) [8, с. 154], тобто, у змісті поняття “катування”, що дано в ст. 1 Конвенції, у наявності так звана правова “колізія” (наявність двох або більше норм, що передбачають відповідальність за одне й те ж діяння) [9, с. 528–532].

Про катування у виді бездіяльності мова ведеться і в доктринальних джерелах [1, с. 67]. Проте є й інший підхід: зокрема у коментарях до КК України до ст. 127 “Катування” зазначається, що з об'єктивної сторони цей злочин характеризується діями [10, с. 278], або “включає суспільно небезпечні протиправні дії” [11, с. 247], т. ін. Таким чином, видозміни у ст. 127 КК є очевидними;

б) зміст терміну “катування”, що вжитий у ст. 1 Конвенції, не в повній мірі відповідає ознакам складу злочину, передбаченого ст. 127 КК “Катування”, а саме: протиправним це суспільно небезпечне діяння визнається по чинному законодавству України тільки при наявності спеціальної мети (з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання; або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб) [12].

У ст. 1 Конвенції ця мета є більш широкою, так як вжите словосполучення “... чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру ...”, а отже, у вітчизняному кримінальному законодавстві термін “катування” має звужений характер.

По загальному правилу, визначеному в ст. 9 Конституції України та Законі України від 29 червня 2004 р. “Про міжнародні договори України”, у такому випадку більшу юридичну силу мають норми міжнародно-правових актів, згоду на які дала Верховна

Рада України [13].

Проте, відповідно до вимог ч. 4 ст. 3 КК України застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією (застосування щодо суспільних відносин, не регламентованих у правовому порядку безпосередньо, загальних національних чи міжнародних систем права) [14, с. 105] заборонено. Отже, внесення змін у ст. 127 КК є очевидним та об'єктивно обґрунтованим;

в) хоча Конвенція називається "... проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання", мова йде у її змісті лише про катування, так як щодо інших, вжитих у ній термінів, нічого не говориться. А вживання у вітчизняному законодавстві таких правових категорій, як "тортури" (ч. 1 ст. 1 КВК), "приниження людської гідності" (ч. 3 ст. 50 КК), т. ін. не тільки ускладнює проблему, але й знижує роль закону у регулюванні суспільних відносин, пов'язаних із запобіганням катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

У такій ситуації вкрай необхідним та ефективним було б застосування так званого аутентичного тлумачення норм права, тобто роз'яснення їх змісту суб'єктом, який його видав [15, с. 89–95]. Як з цього приводу зазначено в преамбулі Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, ст.ст. 2 та 16 Конвенції зобов'язують кожну державу-учасницю вживати ефективних заходів для недопущення актів катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання [16].

Аналіз інших (крім КК) нормативно-правових актів України, які в тій чи іншій мірі забезпечують діяльність УВП по запобіганням катувань, тортур тощо відносно засуджених, показує, що і в них відсутні належні механізми та гарантії щодо вирішення цих завдань.

Так, в КВК України відсутні конкретні норми, які б встановлювали відповідальність персоналу органів і УВП за нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження із засудженими.

Спроба законодавця врегулювати це питання у Законі України від 23 червня 2005 р. "Про Державну кримінально-виконавчу службу України" [17] теж не зняла повністю існуючу проблему. Зокрема, у ст. 16 "Вимоги до персоналу ДКВС і його відповідальність" зазначено, що жорстокі, нелюдські або такі, що принижують людську гідність, дії є несумісними зі службою і роботою в органах, УВП та СІЗО, вводячи по суті новий термін — "жорстокі дії". А в ч. 2 цієї статті мова йде про юридичну відповідальність персоналу тільки у випадках жорстокого ставлення до засуджених і осіб, узятих під варту, та за дії, що принижують їхню людську гідність, і нічого за "нелюдські дії", про які зазначено в ч. 1 ст. 16 Закону.

Ще більш складнішою стає ця ситуація, якщо виходити зі змісту ч. 3 ст. 16 цього ж Закону, у якій зазначено, що у разі вчинення дій, зазначених у ч. 2 цієї статті, особа із числа персоналу ДКВС підлягає звільненню зі служби (роботи), якщо до нього поставлено обвинувальний вирок суду, який набрав законної сили, або якщо протягом року за такі ж дії до нього вже було застосовано дисциплінарне стягнення.

З цього приводу виникає декілька запитань, що мають суттєве значення для кваліфікації діянь персоналу органів та УВП, а саме:

- чи вправі притягати до відповідальності тих осіб, які вчинили "нелюдські дії";
- за діяння якої форми вини передбачено реагування на дії персоналу (по ст. 1 Конвенції та ст. 127 КК — тільки за умисні дії);
- чому не передбачена процедура відсторонення винних у вчиненні зазначених дій осіб від виконання посадових обов'язків на момент проведення службового розслідування чи досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи, яка відома в інших нормативно-правових актах, зокрема в ст. 147 Кримінально-процесуального кодексу (КПК) України?

Одну із відповідей на ці та інші питання можна знайти в ст. 2 Конвенції, у якій говориться про те, що кожна держава-учасниця вживає ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання актів катувань на будь-якій території під її юрисдикцією.

Проте, визначивши у гл. 4 КВК види нагляду і контролю та їх суб'єктів за виконанням кримінальних покарань (прокурорський нагляд, відомчий контроль, контроль у вигляді відвідування УВП відповідними посадовими особами держави (ч. 1

ст. 24: Президент України, Прем'єр-міністр України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та ін.), громадський контроль)), законодавець не закріпив ні судового, ні іншого контролю силами, засобами і формами ОРД (ст. 104 КВК, Закон України від 18 лютого 1992 р. “Про оперативно-розшукову діяльність” [18], ні міжнародного контролю, що прямо передбачений Конвенцією та Факультативним протоколом до неї від 18.12.2002 р. Так, у ст. 1 Факультативного протоколу до Конвенції зазначено, що “Мета цього Протоколу полягає у створенні системи регулярних відвідувань, що здійснюється незалежними міжнародними та національними органами, місць, де знаходяться позбавлені волі особи, з метою недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання”.

Зокрема, деякі вчені, обґрунтовуючи, з одного боку, необхідність кримінально-правового захисту режиму відбування покарання в УВП, з іншого боку, пропонують при вчиненні злісної непокори вимогам адміністрації виправної установи зміст поняття “адміністрація” обмежити лише тими атестованими працівниками, які відповідно до кримінально-виконавчого законодавства України мають право застосовувати заходи заохочення і стягнення відносно засуджених [19, с. 7–8], що є одним із елементів механізму реалізації вимог Конвенції проти катувань та Факультативного протоколу до неї.

Особливої уваги з цього приводу заслуговує так званий оперативно-розшуковий контроль за діяльністю персоналу органів і установ УВП.

Зміст зазначеної проблеми полягає в наступному. У ст. 1 Закону України “Про ОРД” визначено, що завдання ОРД є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави.

В ст. 104 КВК одним із основних завдань ОРД також визначено забезпечення безпеки засуджених та виявлення, попередження і розкриття злочинів, вчинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання; тобто по формі ст. 1 Закону про ОРД та ст. 104 КВК співпадають. Разом із тим, зміст вжитих законодавцем термінів носить обмежувальний (звужений) характер діяльності персоналу УВП, так як стосується лише забезпечення безпеки засуджених, а не запобігання катуванню, тортур тощо, та тільки процеси відбування, а не виконання покарання.

Як відомо, право засуджених на особисту безпеку зазначено в ст. 10 КВК. На думку А. Х. Степанюка та І. С. Яковець, інститут юридичної безпеки включає у себе дві проблеми: по-перше, юридичного захисту життєво важливих інтересів особи від загроз, які виникають у сфері юридичних правовідносин [20, с. 47]. Тому забезпечення особистої безпеки засуджених і відбувається у двох напрямках: перший — закріплення цього права в законодавстві (зокрема, в ст. 10 КВК); другий — визначення порядку його реалізації (ст. ст. 10, 88, 93. ін. КВК) та відповідних правових гарантій їх застосування (у т. ч. обов'язку персоналу УВП, включаючи й можливості ОРД, забезпечити цю безпеку).

Саме тому одним із завдань ОРД, що визначені в ст. 104 КВК, має бути діяльність оперативних апаратів УВП по запобіганню катуванню та інших видів нелюдського поводження із засудженими. Але це можливо буде при умові, що законодавцем буде визначено завдання по виявленню порушень встановленого порядку не тільки відбування, але й виконання покарання. Такий висновок витікає зі змісту термінів “відбування” та “виконання” покарання.

Відбування покарання є забезпечений державним примусом правовий стан засудженого, що настає після того, як обвинувальний вирок набрав законної сили, і полягає у підпорядкуванні поведінки засудженого обмеженням прав та свобод, передбачених у КК України відповідними покараннями.

Виконання покарання полягає у застосуванні персоналом органів УВП до засуджених державного примусу, тобто, в процедурі обмеження їх прав та свобод, які є змістом покарань, визначених КК України. При цьому об'єктом кримінально-виконавчої діяльності є двоєдиний процес виконання відбування покарання [21, с. 6–7]. З цього випливає, що зміни у змісті ОРД в УВП є об'єктивно обумовленими. Як у зв'язку з цим зазначають ряд вчених, грамотне, вміле, засноване на законі застосування оперативними працівниками оперативно-розшукових засобів, гласних і негласних заходів і методів дозволить повніше виявляти, перевіряти й оцінювати факти і осіб, які становлять оперативний інтерес; більш оперативно і цілеспрямовано втручатися в хід подій для того, щоб запобігати злочинам, що готуються і вчиняються; по “гарячих слідах” виявляти

і затримувати злочинців; виявляти і затримувати злочинців; виявляти і зберігати докази, що мають значення для розслідування кримінальної справи” [22, с. 4].

З огляду створення превентивних механізмів по запобіганню нелюдського та тому подібного поводження із засудженого ОРД є однією з пріоритетних напрямків кримінально-виконавчої діяльності.

Для усунення існуючих прогалин у чинному законодавстві України та підвищення рівня профілактики діяльності УВП по запобіганню катувань та іншого нелюдського поводження із засудженими варто здійснити наступні заходи:

1. Привести у відповідність до вимог ст. 1 Конвенції проти катувань термінологічний апарат нормативно-правових актів, пов’язаних з діяльністю держави, спрямованої на протидію зазначеним суспільно небезпечним діям.

Зокрема, слід внести зміни у КВК, ст. 50 та ст. 127 КК України, в яких викласти положення правових норм у відповідності з назвою Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання.

Це обумовлено правовою природою міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною.

2. На рівні Конституційного Суду України дати офіційне тлумачення терміну “катування”, що використовується в Конвенції проти катувань, та роз’яснити чи вправі притягати до юридичної відповідальності осіб з числа персоналу органів і УВП у випадках навмисної бездіяльності, спрямованої на завдання страждань, болю тощо засудженому.

Необхідність у цьому полягає у тому, щоб діяльність правоохоронних органів держави носила законний характер і була об’єктивно внормованою та вмотивованою.

3. У примітці до ст. 1 КВК та ст. 50 КК дати так зване аутентичне тлумачення тих термінів, що складають зміст катування та іншого нелюдського поводження із засудженими, або доповнити їх відповідними частинами, у яких зазначити, що зміст цих термінів визначений у Конвенції проти торгтур та інших міжнародно-правових актах з означених питань, згоду на які дала Верховна Рада України.

4. Викласти у новій редакції ст. 16 Закону України “Про Державну кримінально-виконавчу службу України”, привівши її термінологію до вимог Конвенції проти катувань та КК і КВК України, та доповнивши її частиною четвертою такого змісту: “У разі притягнення посадової особи органу чи УВП до відповідальності за вчинення дій, зазначених у ч.ч. 1–3 цієї статті, вона відстороняється від посади уповноваженою на це законом особою на час проведення розслідування, досудового слідства або до винесення вироку суду, допоки це рішення не вступить у законну силу”.

5. Главу 4 КВК України доповнити ст. 25-1 “Міжнародний контроль за кримінально-виконавчої діяльністю в Україні”, виклавши її таким чином:

“1) Контроль за діяльністю органів і установ виконання покарань України може здійснюватись незалежними міжнародними органами на підставі міжнародно-правових актів, згоду на які дала Верховна Рада України;

2) Жоден державний орган або посадова особа не може призначати, застосовувати, дозволяти або допускати будь-яку санкцію стосовно будь-якої особи або міжнародного органу з недопущення або його членам будь-якої інформації, і жодна така особа чи організація не можуть бути будь-яким іншим чином обмежені;

3) Міжнародні організації, що здійснюють контроль за діяльністю органів і УВП, зобов’язані подавати відкриту письмову доповідь про результати проведеного моніторингу Уряду України та Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини”.

Така вимога і підстави зазначені у ст. ст. 15–16 Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань, який ратифікований Україною 21.07.2006 р.

6. Частину першу ст. 104 КВК “Оперативно-розшукова діяльність в колоніях” доповнити реченням такого змісту: “Крім цього, ОРД здійснюється з метою запобігання катувань та іншого нелюдського поводження із засудженими”.

Аналогічні зміни внести у п. 1 Настанови про організацію ОРД в органах і установах виконання покарань, затвердженої відповідним наказом ДДУПВП.

7. Загальні положення Настанови про організацію ОРД в органах та УВП доповнити реченням такого змісту: “Реалізуючи вимоги ст. 8 Закону України “Про оперативну-розшукову діяльність”, оперативні підрозділи не вправі застосовувати до засудженим заходи, що пов’язані з катувань та іншим нелюдським поводженням і покаранням”.

Ці ж вимоги стосуються і діяльності, пов’язаної з вербуванням штатних і

позаштатних працівників, встановлюючи конфіденційне співробітництво з такими особами лише на засадах добровільності”.

Список використаних джерел

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. — К. : Укр. енцикл., 2001. — Т. 3: К-М. — 2001. — 792 с.
2. Предупреждение пыток в Украине: Доклады Комитета по предупреждению пыток Совета Европы по итогам визитов в Украину делегации Комитета в 1998, 1999 и 2000 гг. и ответы Правительства Украины на эти доклады. — 2-е изд., исправ. и допл. — Донецк : Донецкий Мемориал, 2003. — 252 с.
3. Кримінальні покарання в Україні. — Донецьк : Донецький Меморіал, 2007. — 36 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : У 3-х кн. / А. П. Закалюк. — К. : Ін Юре, 2007. — Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. — 424 с.
5. Загальна декларація прав людини // Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. — К. : Сфера, 2002. — С. 9–12.
6. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права // Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. — К. : Сфера, 2002. — С. 13–23.
7. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання // Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. — К. : Сфера, 2002. — С. 45–52.
8. Коржанський М. Й. Уголовное право Украины. Частина загальна : [курс лекц.] / М. Й. Коржанський. — К. : Наукова думка ; Українська видавнича група, 1996. — 336 с.
9. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1 : [учебник для вузов] / Под. ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. — М. : ЗЕРЦАЛО, 1999. — 592 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. — 3-тє вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К. : Атіка, 2005. — 1064 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. — 4-тє вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. — К. : А. С. К., 2006. — 848 с.
12. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності : Закон України від 15.04.2008 р. // ВВР. — 2008. — № 24. — Ст. 236.
13. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. // ВВР. — 2004. — № 50. — Ст. 540.
14. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. — К. : Укр. енцикл., 2001. — Т. 1 : А-Г. — 672 с.
15. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : [монографія] / А. В. Савченко. — К. : КНТ, 2007. — 596 с.
16. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної практики. — 2006. — № 33. — С. 20–25.
17. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 р. // ВВР. — 1992. — № 22. — Ст. 303.
18. Плужнік О. І. Кримінальна відповідальність за порушення режиму відбування покарання у виправних установах та тримання під вартою : Автореф. дис. на здобут. наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О. І. Плужнік. — К., 2003. — 19 с.
19. Кримінально-виконавчий кодекс України : [науково-практичний коментар] / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець ; За заг. ред. А. Х. Степанюка. — Х. : Одиссей, 2005. — 560 с.
20. Кримінально-виконавче право України : [підруч.] / За ред. А. Х. Степанюка. — Х. : Право, 2006. — 256 с.
21. Некрасов В. А. Оперативне розпізнавання : [монографія] / В. А. Некрасов, В. Я. Мацюк, Н. Е. Філіпенко, Л. В. Родинюк. — К. : КНТ, 2007. — 216 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 6 від 6 грудня 2008 року)*

Надійшла до редакції 12.01.2009
Рекомендована до друку 19.06.2009